

Петер ХАМПЕ

ЕКОНОМІЧНА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД І РУШІЙНІ СИЛИ

Резюме

На основі історичного аналізу показано, що глобалізація має своєрідну історію у розвитку різних сфер життя і діяльності людства. Разом з тим, сучасний етап характеризується такими тенденціями в економічній сфері, які змінюють світове господарство. Зокрема, зростання прямих іноземних інвестицій випереджає темпи зростання внутрішнього валового продукту. Міжнародний економічний обмін зумовлює зростання добробуту всіх країн, кількість учасників міжнародного поділу праці збільшується, комп'ютеризація значно розширює міжнародний обмін, зменшує витрати на перевезення. Уроки історії свідчать, що глобалізація – це не односторонній і не незворотний процес. У більшій чи меншій мірі він піддається політичним впливам і до певної міри може змінюватися. На процес глобалізації потрібно впливати таким чином, щоб його здобутки можна було використати для компенсації тим соціальним групам і країнам, які постраждали від глобалізації. В іншому випадку можуть виникнути або посилитись національні та міжнаціональні конфлікти.

Ключові слова

Глобалізація, експорт, зовнішня торгівля, інтеграція, лібералізація, міжнародна міграція робочої сили, міжнародна позика, міжнародні перевезення, міжнародний поділ праці, нафтова криза, націоналізм, неекономічна глобалізація, нові технології, протекціонізм, прямі іноземні інвестиції, рух капіталу, світова економіка.

© Петер Хампе, 2003.

Петер Хампе, доктор, професор, Академія політичної освіти, м. Мюнхен, Німеччина.

I. Некономічні аспекти глобалізації

Хоча нині полеміка щодо глобалізації зосереджена на економічних аспектах, варто було б також розглянути, яких форм вона набуває в різних сферах людського життя. В одних процес глобалізації розпочався в останньому десятилітті, в інших – спостерігається впродовж тривалішого періоду.

1. Як приклад візьмемо спорт, який має давні традиції всесвітнього змагання. Йдеться про Олімпійські ігри, або чемпіонати світу, що відбувались упродовж кількох десятиків років. Нині деякі популярні види спорту, наприклад футбол чи хокей на льоду, зазнають незвичних змін. Найкращі гравці «емігрують» у ті країни, де їм найліпше платять. Так, футбольні ліги вищого класу Італії, Іспанії, Англії, Німеччини, або світові команди, які змагаються між собою, – багатонаціональні. В економічних термінах це явище можна визначити як виникнення світового ринку праці для найкращих спортсменів.
2. Нині також відбувається процес глобалізації у сфері навколишнього середовища. В усьому світі змінюється клімат під впливом поступового потепління, збільшується озонна діра.
3. Спостерігаються також глобальні тенденції в галузях культури. Це стосується, скажімо, класичної музики Баха і Генделя, Моцарта і Бетховена, Верді та Вагнера, а також сучасних виконавців їхніх творів (співаків, музикантів і диригентів) або популярних пісень групи «Бітлз» і Майкла Джексона, які знайшли свою світову аудиторію. Такою самою є ситуація з багатьма творами класичної та сучасної літератури, а також деякими (особливо американськими) фільмами і телевізійними передачами.
4. В інших галузях культури поширені дуже давні глобальні явища, наприклад, релігія християнства (або іслам). У Святому Письмі сказано: «Ідіть у світ і навчайте всі народи». І коли сьогодні єпископи католицької церкви зустрічаються в Римі – це справжня світова асамблея!
5. Так само, як і релігій, це стосується деяких сучасних ідеологій, зокрема таких, як марксизм. Це вчення виникло в 1848 р. і починалося з гасла: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!». Послідовники марксизму розраховували, в кінцевому рахунку, на світову революцію. Але й сучасні ідеї Заходу, такі їх цінності, як права людини, свобода, демократія та ринкова економіка також вважають світовими цінностями, котрі можна реалізувати для всіх людей світу.

6. З галузі політики нам відома багатовікова історія творення світових імперій. Варто згадати загарбницькі війни Олександра Великого, Наполеона і Гітлера; виникнення Римської, а пізніше – Британської імперій; політика створення блоків у період «холодної війни». В усі часи головна ідея була одна і та ж – контролююю і володарюю над світом. І якщо в глобальному масштабі це не можна було реалізувати, то причиною завжди були сильні противники, які протистояли такому володінню або намагалися збудувати свою власну імперію, що часто призводило до кривавих конфліктів.

У ХХ ст. результатом узагальнення історичного досвіду стало заснування міжнародних інституцій, таких як Об'єднані Нації, міжнародні суди, в галузі економіки – Світовий банк та МВФ, а за останні десять років – СОТ (Світова організація торгівлі). Основною ідеєю такого наднаціоналізму завжди є прийняття глобальних рішень і світове панування. Названі інституції міжнародної економічної політики також можна сприймати як інструменти здійснення економічної глобалізації. Але, перед тим як ми перейдемо до цієї теми, коротко підсумуємо отримані дані.

- Тенденції до глобалізації спостерігаються в багатьох сферах, а не лише в економіці. (Якщо вас дивує, чому ще нічого не було сказано про технології, хоча вони поширюються по всьому світу, погодьтеся, що цей процес тісно пов'язаний з економічною глобалізацією, тому немає сенсу розглядати його окремо).
- Деякі вищевказані тенденції мають тривалу історію, інші ж розвинулися впродовж тривалості життя одного покоління.
- Як судять про згадані тенденції? Дуже по-різному. Наприклад, можна досягти широкого консенсусу в питанні боротьби за збереження навколишнього середовища. А щодо інших аспектів глобалізації існують більш суперечливі судження. Наприклад, релігійним місіям часто чинили перешкоди релігійні громади, навіть з оточення християн. І протистояли побудові імперій не тільки ті держави, що вважали себе жертвою таких стратегій, а часто й ті країни, які не сприймали навіть взаємного культурного обміну. Так, упродовж певного часу комуністичні країни блокували західну поп і джаз музику. Деякі осередки ісламу, такі як Іран, або режим талібів в Афганістані, готові заборонити всі види міжкультурного обміну, аргументуючи це поганим впливом і культурним імперіалізмом. У наш час окремі країни або деякі їх представники не сприймають навіть всесвітню ідею прав людини, подаючи її суто як витвір Заходу.

II. Показники економічної глобалізації

Розглянемо тенденції економічної глобалізації, що за останні десятиліття значно зросли, але дедалі більше зазнають критики на світовому рівні. Протест проти економічної глобалізації за останні роки виливався у вуличні демонстрації, що проходили під час проведення міжнародних конференцій у Сієтлі, Дайвосі, Празі, Генуї тощо.

Насамперед, якими є головні показники дієвої економічної глобалізації? У літературі можемо знайти наступне: міжнародна торгівля, прямі іноземні інвестиції, міжнародні фінансові портфельні інвестиції, переміщення технологій.

Загальна картина відносно проста. В період після Другої світової війни відбулося величезне зростання світової економіки. Особливо високого рівня було досягнуто в роки перед першою нафтовою кризою (1973 р.), і саме тому цей період отримав назву «золоті роки економічного зростання». З огляду на це буде важко вирахувати вклад внутрішніх факторів зростання порівняно з факторами міжнародного економічного обміну.

Досвід показує, що протягом останніх десятиліть темпи зростання обсягів зовнішньої торгівлі загалом були значно вищими, ніж темпи зростання обсягів виробництва. За період між 1950 р. і 1990 р., наприклад, темпи збільшення обсягів світового експорту більш ніж удвічі перевищували темпи збільшення обсягів виробництва. Після першої нафтової кризи в середині 1970-х рр. темпи зростання світового виробництва і торгівлі зменшились, проте обсяги міжнародної торгівлі все ще продовжували зростати, тоді як обсяги світового виробництва скорочувались (див. рис. 1). Однією з причин цього явища є нова стратегія міжнародних компаній, суть якої – зведення виробничого процесу до найнижчих витрат і найбільшої віддачі.

Глобалізаційний процес щодо руху капіталу розпочався в середині 1980-х рр. Саме тоді обсяг річних ПІІ сягнув найвищого показника (див. рис.1) завдяки злиттю міжнародних корпорацій у результаті іноді дружньої, а в деяких випадках – і недружньої передачі керівництва. Загальновідомо, що потоки короткотермінового і довготермінового капіталу за цей період значно збільшились. Наприклад, за період з 1973 р. по 1993 р. річний коефіцієнт зростання міжнародної позики становив 16%, тоді як коефіцієнт загальної світової торгівлі – 10%. Інші показники глобалізації фінансових ринків важко проілюструвати конкретними цифрами, оскільки їх значною мірою використовували для проведення банківських або міжбанківських операцій.

За цей період міжнародна міграція робочої сили була низькою, порівняно з хвилями масової міграції перед Першою світовою війною.

* Ця проблема висвітлена ширше у статті доктора Р. Сандретто.

III. Рушійні сили сучасної економічної глобалізації

Якими є причини або рушійні сили сучасних тенденцій економічної глобалізації, що привернули до себе так багато уваги за останні роки? Відповідь на це запитання водночас буде і відповіддю на те, як глобалізація розвиватиметься в майбутньому.

Чи є глобалізація, як багато хто вважає, однолінійним, незворотним історичним процесом, якому немає кінця?

Теоретично можна виділити чотири головні групи причин, які насправді діють одночасно і частково взаємопов'язані між собою.

III.1. Процес тривалої регіональної та глобальної лібералізації

Договір ГААТТ 1947 р. скасував різні обмеження, введені країнами на міжнародну торгівлю. У результаті кількох раундів переговорів було значно зменшено, або й скасовано мито і квоти на промислові товари. Результатом останнього «Уругвайського раунду» (1986–1994 рр.) стала лібералізація деяких послуг і договір про нову міжнародну інституцію – Світову організацію торгівлі.

Також за останні десятиліття було лібералізовано більшість міжнародних операцій капіталу. Процеси лібералізації у великих масштабах у деяких економічних структурах, наприклад, у ЄС здійснювались навіть швидше. З 1993 р. Європейський Союз завершив проект єдиного внутрішнього ринку, основою якого є дотримання чотирьох економічних свобод: вільного пересування товарів, послуг, капіталу і людей.

Важливою характерною рисою процесів інтеграції є те, що вони не відбуваються автоматично, а запроваджуються політичними рішеннями, що базуються на ідеях, вперше сформульованих класиками політичної економії А. Смітом і Д. Рікардо, що міжнародний економічний обмін, тобто міжнародний поділ праці, не є грою з нульовим результатом. Міжнародний економічний обмін швидше означає збільшення добробуту всіх країн, задіяних у цих виробничих відносинах.

III.2. Зростаюча кількість учасників міжнародного розподілу праці

Кількість учасників міжнародного розподілу праці особливо зросла за два останніх десятиліття завдяки:

- розпаду «східного блоку» і переходу до ринкової економіки, а також поступового відкриття вітчизняних ринків у 1990-х рр.;
- успіху японської моделі розвитку експорту, що спрацювала у сусідніх країнах – азійських «тиграх», таких як Південна Корея, Тайвань, пізніше – Малайзія, Індонезія і Філіппіни, а зовсім нещодавно – і Китай;
- поступовому виходу на світову арену таких країн, як Індія і Південна Америка, котрі в 1970-ті рр. будували економічний розвиток на довірі до себе, а імпорт в котрі мав форму обміну.

Разом з цими учасниками понад 50% усього населення світу стали новачками в міжнародній торгівлі та інвестиціях. Це також означає, що так звані країни «першого світу» набули не тільки нових споживачів своїх товарів і послуг, а й нових конкурентів, особливо через різницю у вартості праці.

III.3. Нові технології

Розвиток як мікротехнологій та їх застосування в комп'ютерах, так і сучасних інформаційних та комунікаційних технологій значно розширив можливості економічного обміну. Сприятливими факторами були також спад цін і спрощеність оволодіння цими технологіями.

III.4. Зменшення цін залежно від відстані

Поряд із політичними бар'єрами (про що згадувалось вище), міжнародну торгівлю обмежують транспортні та інформаційні витрати. Останні набули тенденції до зменшення. Наприклад, з 1930 р. витрати на перевезення вантажів у світовому масштабі знизились на 50%, авіаперевезення – на 85%, а телекомунікації – на 99%.

Які висновки можна зробити, розглянувши різні рушійні сили економічної глобалізації? З одного боку, розглянуті рушійні фактори або сили мають тенденцію розширювати міжнародний економічний обмін, підвищуючи при цьому міжнародну конкуренцію і прискорюючи структурні зміни у світовій економіці. З іншого – всі вони є різними за своїми властивостями.

- Перший і другий фактори дають результат унаслідок політичних рішень (які базуються на економічному досвіді і підрахунках), і тому вони до деякої міри мають зворотний ефект.
- Третій фактор є суто технологічним. Розвиток нових технологій не може припинитись і не припиниться в майбутньому.
- Четверта рушійна сила є, перш за все, економічним наслідком розвитку нових технологій, які призводять до зниження цін, і діє вона доти, поки є бажаною з політичної точки зору.

Таким чином, доходимо висновку, що економічну глобалізацію не варто розглядати як односторонній шлях у майбутнє. Принаймні на неї можна до певної міри впливати або керувати нею політично. Це можна обґрунтувати всестороннім історичним досвідом, і до цього питання ми повернемося в останньому розділі.

IV. Історія економічної глобалізації

У 2001 р. Г. Джеймс, відомий історик-економіст Принстонського університету, опублікував нову книгу під назвою «Кінець глобалізації» [3]. Чи хотів він передбачити кінець дієвих тенденцій глобалізації під впливом тиску протестів, що відбувались під час міжнародних конференцій або наслідок політичного тероризму? Зовсім ні. Підзаголовок його книги – «Уроки великої депресії» – пояснює, що насправді мав на увазі автор. А йдеться про те, що світова економічна криза тридцятих років минулого століття перервала процес глобалізації, зародження якої спостерігалось у 40-і рр. XIX ст. У багатьох відношеннях цей процес нагадував економічну глобалізацію наших днів. Перш ніж підтвердити це деякими деталями, варто згадати, що навіть той період не був початком історії глобалізації.

Наприклад, у 1938 р. німецький історик Ф. Гайхельхайм [4] у своїй книзі «Економічна історія стародавніх часів» дає опис мережі зовнішньої торгівлі, яка існувала вже 3 тисячі років до н. е., з'єднуючи тодішній світ від Північної Африки до Азії. І в наші дні А. Дж. Франк і Б. К. Гіллс [2] дотримуються припущення, що глобалізація почалася 5 тисяч років тому. Швейцарець К. Марек [5] нещодавно опублікував статтю «Перші світові гравці». Ними, на його думку, були древні греки, араби та індійці. К. Моор і Д. Льюїс

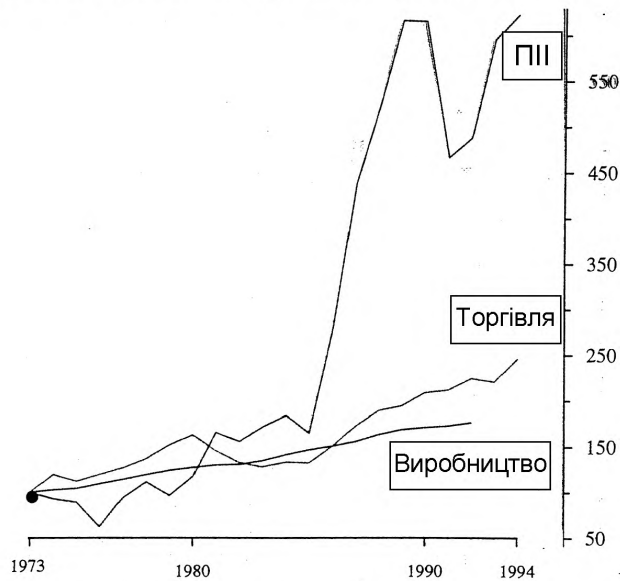
[6] у 1999 р. випустили книгу «Народження мультинаціоналізму: 2000 років стародавньої історії бізнесу».

За часів Римської імперії сухопутна і морська торгівля виходили далеко за межі Середземноморського регіону і, з одного боку, сягали Східної Європи, а з іншого – Індії та Китаю. Багато вчених називали її стародавньою світовою економікою. Після розпаду Римської імперії і періоду переселення народів нова система світової економіки розвинулась тільки в середні віки. Вона охоплювала Середземноморський регіон аж до Атлантичного океану і Північного моря (Гансеатікська Ліга). У період відкриття Нового Світу міжнародні торговельні відносини продовжували розвиватися, але ідея меркантилізму крок за кроком душила їх. З одного боку, особливі перешкоди чинились імпорту товарів, а з іншого – ставав на заваді європейський колоніалізм, який базувався не на вільній торгівлі, а на пануванні та експлуатації.

Наступна хвиля глобалізації почалася, як було зазначено вище, в середині XIX ст. і базувалася на поєднанні чотирьох рушійних сил: класичного економічного лібералізму (який політично впроваджувався нерішуче); індустріальної революції з її новими технологіями і новою продукцією; розвитку величезних маєтків з величезними сировинними запасами і родючими землями та новими засобами транспорту, які значно зменшили дистанційні витрати. Якими були економічні наслідки цих факторів перед Першою світовою війною? «До 1914 р. на планеті не було такого села чи міста, на ціни яких не поширювався би вплив далеких зарубіжних ринків, інфраструктуру котрих не фінансував би іноземний капітал, чия б техніка, виробництво і навіть ділові навички не імпортувалися б із-за кордону, або чиї б ринки праці не відчували відсутності тих, хто емігрував, і присутності тих, хто іммігрував. Економічні зв'язки були дуже тісними, бідні регіони переживали значну конвергенцію доходів,... а розквіт експорту супроводжувався світовим торговельним бумом» [7]. Якщо розглядати з точки зору макроекономіки, квоти експорту (щодо ВВП) більшості європейських країн в середньому були такими високими, як пізніше тільки в 70-ті рр. XX ст. Історія експорту капіталу була ще трагічніша. «Напередодні Першої світової війни Великобританія експортувала 7% свого національного доходу. Жодна інша країна в повоєнному (після 1945 р.) світі не досягла такого рівня» [3]. Звичайно серед капіталістичних країн Англія тоді посідала перше місце, проте й інші країни також посилено експортували чи імпортували капітал. Але в той час найсуттєвішим явищем була міграція робочої сили. У пошуках багатства, безпеки і свободи 60 млн. людей залишили Європу протягом 1820–1915 рр. Тоді їм не потрібно було навіть паспортів. Таким чином, перед Першою світовою війною навіть розвинувся світовий ринок праці.

Рисунок 1

Зростання обсягів торгівлі, виробництва і ПІІ

Виробництво: Світовий ВВП у постійній міжнародній валюті.

Торгівля: Світовий експорт товарів в індексованих цінах на промислові товари.

ПІІ: Світові прямі іноземні інвестиції в індексованих цінах на промислові товари.

Залишається запитання: чому ж у міжвоєнний період настає кінець процесу глобалізації? Причина тут не тільки в Першій світовій війні або Великій депресії тридцятих. Корені слід шукати в критиці, що виникла навколо глобалізації в XIX ст. «Не всі сприйняли нову глобальну економіку. Фермери висловлювали популістські незадоволення з приводу залізниць і банкірів. Багаті землевласники вимагали захисту від дешевої сільськогосподарської продукції. Робітники вказували на нечесну конкуренцію з імпортними товарами, виробленими дешевою працею, і звинувачували іммігрантів, що ті крадуть їх робочі місця. Капіталісти конкуруючих між собою галузей промисловості, що переживали спад через імпорт, стверджували, що єдиним благом для них були компенсації за втрати від вкладених інвестицій. І економісти цих країн відчували, що втрачають здатність впливати на ціни, процентні ставки і ринки, вони відчували себе значно вразливішими перед фінансовою панікою, промисловою кризою і шоком несприятливих цін – явищами, що зароджувались у віддалених куточках світу» [7]. Хіба ця критика не перекується із сьогодношньою?